

13. Прищепа Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дрогобуж в період Київської Русі. – Рівне, 1996.
14. Прищепа Б.А. Дорогобуж на Горині у X-XIII ст. .- Рівне: ПП ДМ, 2011.
15. Полесьє. Матеріальна культура. – К., 1988.
16. Помнікі этнографіі. Методыка выяўлення, апісанія і збірання. /Под ред. В.К. Бондарчыка. – Мінск. 1981.
17. Сас П.Ф. Феодальные города на Украине в конце XV – 60-х годах XVI в. – К., 1989.
18. Mazurik J., Panyszko S., Ostapiuk O. Badania archeologiczne latopisowego Uhrowieska. // Archeologia Polski srodkowowschodnej – Т. III. – Lublin. 1998.

УДК 904:2(477.82)

Ю.А. Юхимчук

СОКИРКИ-АМУЛЕТИ З ПЕРЕСОПНИЦІ В КОНТЕСТІ ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

У статті висвітлено питання про призначення і застосування мініатюрних сокирок, та традиція їх виготовлення. Розкривається символіка амулетів, вказується на різноманітність форм мініатюрних сокирок; встановлюється значення орнаментів, шлях потрапляння їх на територію Русі.

Ключові слова: сокирки-амулет, сокира Перуна, оберег.

В данной статье рассмотрены вопросы о назначении и применении миниатюрных топоришков, и традиция их изготовления. Раскрывается символика амулетов, указывается на разнообразие форм миниатюрных топоришков; изучается значение орнаментов, путь попадания их на территорию Руси.

Ключевые слова: топорики-амулеты, топор Перуна, оберег.

This paper focuses on the question of the purpose and application of miniaturized axes and tradition of their making. Disclosed symbols amulets indicated on the variety of forms miniature hatchet, examines the value of ornaments, their way of getting into the territory of Rus.

Key words: hatchet amulet, axe of Perun, amulet.

Релігія як форма суспільної свідомості та світогляду є однією з найдавніших і найпоширеніших сфер духовної культури людства. Невід'ємною частиною релігійних вірувань є ритуал – сукупність символічних дій, за допомогою яких віруюча людина намагається вплинути на надприродні об'єкти шляхом обрядів, жертвоприношень, богослужінь тощо. У період переходу до класового суспільства формуються племінні релігії, головну роль в яких відіграє культ духів предків [2, с. 27-29].

Важливим джерелом вивчення дохристиянських вірувань давніх слов'ян є різноманітні предмети, що стосуються язичницької обрядовості. Серед них виділяються амулети-обереги, які втілювали в собі глибокий магичний зміст. Вони повинні були оберігати своїх власників від злих духів. Разом з тим ці речі були прикрасами. Носили їх на грудях чи на поясі, в складі намистин і окремо – на ремінці чи шнурівці. Частина таких амулетів побутувала на обмежених територіях, і була тісно пов'язана з племінними традиціями багатоетнічного населення північноруських областей.

Академік Б.А. Рібаков, який виділив амулети в самостійний розділ давньоруської дрібної пластинки, особливо відзначив серед них групу мініатюрних зображень предметів побуту і зброї, а також певні різновиди зооморфних прикрас, пов'язаних переважно з колом власне слов'янських старожитностей. На основі порівняльного аналізу археологічного й етнографічного матеріалів була розкрита семантика цих виробів, які служили символами добра, благополуччя і щастя (ковзани-підвіски), ситості й достатку (ложки, ковші), збереження, цілості (ключі) і т.д., визначено їх призначення в якості оберегів. Встановлено стандартний характер масових різновидів амулетів, що свідчить про досить обмежене число місць їх виробництва, і разом з тим широку сферу розповсюдження таких оберегів, які навіть після прийняття християнства ще досить тривалий час використовувалися на Русі. Ці положення отримали згодом додаткове підтвердження і подальший розвиток у розробках ряду інших дослідників.

Вивчення загальнопоширених форм підвісок-оберегів дозволяє не тільки висвітлити важливі сторони східнослов'янських язичницьких вірувань, але й простежити процес взаємодії ідеологічних уявлень в різноетнічному середовищі.

Одним з найдавніших слов'янських богів був Перун. Культ Перуна - бога грози і дощу, засвідчений майже у всіх слов'ян, особливо яскраво його сліди збереглися в язичництві східних слов'ян. У скандинавів богом грози і блискавки був Тор. З культом Тора пов'язані залізні підвіски – молоточки, широко відомі по знахідках в Скандинавії, Фінляндії, Прибалтики [5, с. 301]. В кінці IX-X ст. скандинавськими дружинами такі підвіски були занесені в Ярославське Поволжя. На Русі відомі аналоги цим «молоточкам Тора» - мініатюрні залізні, бронзові іноді свинцеві сокирки-підвіски. Найперша знахідка походить із поховання на садибі Десятинної церкви в Києві. Це поховання хлопчика, яке по різноманіттю, багатству інвентаря і способу поховання відносяться до числа дружинних. Мініатюрна сокирка – залізна. Місце покладання амулета в похованні невідомо.

В епоху перших київських князів культ Перуна знайшов дружинний військовий характер. Олег, Ігор і Святослав з дружиною при укладанні договорів з греками клялися Перуном – богом своїм. Перед ідолом Перуна дружина приносила клятву на мечах.

На сьогоднішній день прийнято є думка, що амулети-сокирки у стародавніх слов'ян були пов'язані з цілою низкою обрядів, присвячених цьому грізному божеству [1, с. 91-101]. Мініатюрні бронзові і залізні сокирки, що імітують справжні залізні сокирки, є досить частими знахідками при розкопках давньоруських городищ, селищ і курганів X-XIII ст. всієї Русі, в тому числі й Волині. Ці знахідки належать до числа найбільш виразних матеріальних пам'яток, що пов'язані з давньоруським язичництвом. Серед різноманітних амулетів давньоруського часу саме сокирки-амулети найчастіше використовувалися для реконструкції дохристиянських вірувань східних слов'ян [4, с. 41]. Один із висновків про те, що подібні підвіски зображали зброю слов'янського бога-громовика і були пов'язані з його вшануванням, став поширеним і використовувався у багатьох узагальнюючих дослідженнях давньоруської культури.

У фондах культурно-археологічного центру «Пересопниця» зберігаються фрагмент та ціла сокирка-амулет. На жаль датувати їх доволі складно, оскільки це випадкова знахідка без конкретного археологічного контексту. За формою вони імітують широколезу бойову сокирку з відтягнутим донизу лезом, напівкруглим вирізом біля основи і видовженим вирізним обухом. На фрагменті амулета проглядається орнамент: по краях бокових граней бортик утворений двома прямими лініями з короткими насічками, і контури бортика нагадують форму трикутника. На іншій сокирці орнамент циркульний. Кола з крапками утворюють пелюстки навколо наскрізного отвору, на лезі, а на решті площини розташовуються хаотично, залишаючи лише вузьку смужку від краю леза. Одне коло розміщене, як правило, на мисоподібному виступі.

В XI-XII ст. мініатюрні сокирки найчастіше за все повторюють форми широколезово-лопатових сокир (за класифікацією В. Левашової) [1, с. 92], що були поширені на початку II тис. до н.е. на всьому просторі Східної і Північної Європи. Одночасно з лопатевою існує інша форма мініатюрних сокирок – у вигляді копії широколезової сокирки зі шпорцями по боках. Ареал їх розповсюдження також широкий. Розміри сокирок, спосіб їх носіння і місце у складі поховального інвентаря, а також пережиткові народні повір'я і звичаї свідчать про те, що вони служили амулетами – предметами, які наділялися надприродними властивостями.

Можна припустити, що виробництво цих підвісок почалось в X ст. в Києві, де знайдено ще два екземпляри сокирок, в тому числі унікальна сокирка із свинцю, орнаментована колами, зигзагами та паралельними лініями. Сокирка відтворює один з найстаріших типів давньоруських сокир з масивним широким лезом і виймакою з внутрішньої сторони. В XI ст. виробництво таких сокирок-амулетів стало серійним; з'явилися стандартні форми у вигляді широколезих сокир які робились із бронзи. Сокирки-підвіски були знайдені в шарах XI ст. в Новограді, Суздалі. Одиначні екземпляри знайдені в Латвії, Литві, Польщі, Фінляндії, Швеції, Данії.

Серед різноманітних технічних прийомів давньоруських ювелірів на перше місце потрібно поставити лиття. Цей найстаріший прийом відомий населенню ще з часів доби бронзи. Метал розплавляли в глиняних тиглях за участю хутра, яке використовувалось для підвищення температури горна. Потім розплавлений метал (або сплав металів) черпали із тиглів глиняною ложкою, яка робилась з носиком для зливу і глиняною втулкою, в яку вставлялась дерев'яна ручка. Ложку разом з металом підігрівали в полум'ї, а потім рідкий метал наливали у форму, всі заглиблення якої повинні були бути заповнені металом, коли форма охолочила з неї діставали металевий виріб.

Якість виробу на дев'ять десятих залежала від якості форми. Виділяють наступні види лиття:

- 1) лиття в жостких формах (переважно в кам'яних);
- 2) в пластичних формах (глина, пісок);

3) по восковій моделі із збереженням форми;

4) по восковій моделі із втратою форми.

Всі ці прийоми були відомі з глибокої давнини, а вибір певного прийому середньовічним майстром не завжди навіть зрозумілий нам. Наприклад, способом воскової моделі виготовляли художньо складні речі, які потребували індивідуальної обробки, а для масових виробів застосовувались ретельно вирізані кам'яні форми. Обидві половинки форми робились абсолютно однаковими і річ виходила симетричною. Лиття відбувалось наступним чином: форму зв'язували і ставили так, щоб литок був розміщений вертикально своїм воронкоподібним отвором доверху. В цю воронку і вливали метал. Якщо половинки нещільно прилягали одна до одної, то метал просочувався в щілини і утворювався так званий шов, який майстер видаляв з готового виробу. Тому дуже важливим було положення двох половинок, аби малюнок однієї точно співпадав з малюнком іншої. В формах XII-XIII ст. майстри нерідко робили спеціальні штифти із свинцю за допомогою яких половинки скріплювались абсолютно точно. Для того, щоб зробити вушко для підвішування на намисто – в формі робився канал, перпендикулярний до литка і в цей канал вставлявся залізний стержень. Метал, який вливався через литок повинен був обтікати вставлений стержень. Коли ж його прибирали - утворювався отвір. Форми робились зазвичай з м'яких порід каменю – вапняку, шиферу, пісковика. На відлитої виробі орнамент у вигляді пунктирних ліній, нарізів чи кружечків наносився чеканкою з відповідним малюнком на робочій поверхні [6, с. 143].

В.Даркевич проаналізував орнаментацию, що трапляється на ряді екземплярів і виділив такі основні елементи:

1. Зигзаг, що йде вздовж леза сокирки - із глибокої давнини був символом блискавки.

2. Маленькі концентричні кола або кола з точкою в центрі - загальновідомі солярні символи (починаючи з бронзового віку). Цей знак був ієрогліфом, що означав день у древньому Єгипті, являв собою сонячну емблему у китайців і через античність перейшов до середньовічної Європи, де германці і слов'яни стали прикрашати ним фігурки тварин (коней та ін.), щоб підкреслити їх зв'язок із сонцем.

3. Інколи в орнаменті сокирок сонячні знаки і зигзаг-блискавка з'єднані разом таким чином, що кружечки розташовані на кутах зигзагу. Ймовірно, це графічне вираження думки про «родинні» зв'язки сонця і блискавки.

Зв'язок сонячних знаків з сокирами є широкорозповсюдженим явищем. Реліктові кам'яні сокирки з сонячними знаками відомі ще в лужицькій культурі. На кістяній сокирці, що належить до городоцької культури (VII ст. до н.е.-II ст. н.е.), поряд з іншими зображеннями вирізаний солярний знак [1, с. 95].

Сонячні символи на сокирах пов'язані зі світом давніх уявлень про небесні явища, коли джерелом блискавки (небесного вогню) визнавалося сонце. Земний вогонь вважався при цьому даром неба, що зійшов на землю у вигляді блискавки. Перун і бог сонця Даждьбог, за уявленнями давніх слов'ян, були близькі не лише за своїм походженням від небесного вогню, але і за своїми функціями. «Життєдайні сонячні промені посилав на землю Даждьбог і ростив хліб на полях - основне джерело життя давніх слов'ян, а Перун напоював ниви живлячою вологою весняних і літніх дощів» [1, с. 95].

Отже, орнаментация давньоруських сокирок-амулетів вказує на їхній імовірний зв'язок з громом та блискавкою, символами яких вони були. Про це ж свідчать пережиткові народні обряди, пов'язані з сокирами. Зауважимо, що вони дуже різноманітні і проникали в усі сфери діяльності людини [1, с. 97]. Вони використовуються в магічних обрядових діях, що пов'язані із заклинаннями атмосферних стихій (для захисту урожаю від граду, від ураження блискавкою і т. ін.). За старими віруваннями, сокира наділена особливою силою родючості та сприяє збільшенню урожаю і приплоду худоби. Бог-громовик, що зрошує землю очисними зливами, ставав покровителем не лише посівів і худоби, але й сім'ї, дітонародження. Саме цим можна пояснити використання сокири в ряді сімейних обрядів. Цей священний предмет супроводжував людину протягом усього її життя, від народження до самої смерті [1, с. 98].

Форма амулетів-сокирок та обставини їх знахідок свідчать про зв'язок цих предметів з військовим середовищем і специфічними для нього віруваннями й обрядами. Амулети відтворюють не загальний образ сокири, а конкретний тип бойової зброї, і знахідки їх пов'язані переважно з тими давньоруськими пам'ятками, де найбільша ймовірність натрапити на сліди професійних воїнів. Відомо, що бойові сокири в Давній Русі були основною зброєю молодших дружинників - «отроків». Із врахуванням усього, що було викладене вище, в бронзових сокирках-амулетах можна вбачати своєрідні знаки належності до військового стану, що надавалися синам дружинників при постригах -

обрядках, які супроводжували перше обрізання волосся у дитини [4, с. 51].

Підсумовуючи усе вище сказане і враховуючи думки всіх авторів, котрі досліджували питання про призначення і застосування мініатюрних сокирок давньоруського часу, зазначаємо, що не можна амулети-сокирки пов'язувати безпосередньо із вшановуванням Перуна. Однак, як нам відомо з численних археологічних матеріалів, співіснування язичницького і християнського, старого і нового у світоглядах широких верств населення того часу було досить частим явищем. Яскравим прикладом цього може слугувати різноманітне намисто, де разом з християнськими образками серед намистин знаходилися й інші підвіски. У деяких випадках язичницька і християнська символіки поєднуються в одному предметі. Знаючи про вплив язичницьких вірувань на християнську обрядовість, можна припустити, що культ Перуна отримав у XI ст. подальший розвиток, який втілювався в особливих типах військових амулетів, котрими й стали підвіски-сокирки.

Джерела та література

1. Даркевич В. Т. Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве // Советская археология. - 1961. - № 4.- С. 91-101.
2. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. Підручник. - К., 1998.
3. Кучинко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 328 с.
4. Макаров Н.А. Древнерусские амулеты-топорики // Российская археология.-1992. - №2.– С.41-56.
5. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу // Витоки. Від найдавніших часів до першої половини IX ст. - К., 1995. - С. 295-338.
6. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М., 1948.

УДК 904: 67.12

Л.Ю. Парфенюк

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ СКЛЯНИХ БРАСЛЕТІВ НА ОСНОВІ ЗНАХІДОК У ПЕРЕСОПНИЦІ

В статті зроблено спробу з'ясувати походження скляних браслетів з Пересопниці, розглянуто техніку виготовлення таких прикрас, їх типи та способи художнього декорування.

Ключові слова: Пересопниця, скловиробництво, жіночі прикраси, скляні браслети.

В статье сделана попытка выяснить происхождение стеклянных браслетов из Пересопницы, рассмотрены техника изготовления таких украшений, их типы и способы художественного декорирования.

Ключевые слова: Пересопница, изготовление стекла, женские украшения, стеклянные браслеты.

The paper attempts to explain the origin of glass bracelets from Peresopnitsa, the technique of making such jewelry, their types and ways of art decoration.

Key words: Peresopnytsya, glass manufacturing, women's jewelry, glass bangles.

У вбранні давньоруського населення, зокрема жінок, прикраси встановлювали певну приналежність. З писемних джерел давньоруського часу відомо, що прикраси були ознакою багатства і знатності. На думку Б. Рыбакова прикраси – це найбільш вдячний матеріал для розробки питання хронології. Вони завжди відповідають соціальному рангу їх власника, що робить їх виразним показником соціального механізму суспільства. Не менш важливими є прикраси і для вивчення вірування та етнічної приналежності людей, що їх носили. По ювелірних прикрасах можна судити про загальний рівень обробки кольорових металів, дорогоцінних каменів та їх замінників, зокрема скла, в ту чи іншу епоху. І, нарешті, прикраси можуть розповісти нам про контакти з сусідніми народами та країнами, в тому числі про обмін майстрами та технічними новинками, про запозичення орнаментальних і навіть епічних сюжетів.

Найбільш розповсюдженими і дешевими жіночими прикрасами в древній Русі були скляні браслети та намиста. Немає ні одного глухого і віддаленого від великих міських центрів району на Русі, де б не зустрічалися ці прикраси. Скляні браслети знайдено практично в усіх містах Волинської землі. Їх нараховується в різних містах від 15 – 20 до 10 тисяч фрагментів в давньоруському місті,